

De fyra evangelisterna

av Bengt Holmberg

Professor em. i Nya testamentets exegetik vid Lunds universitet

Artiklarna publicerade i Svensk Pastoraltidskrift nr 14/15 – 20, 2016

I. Ganska nära Jesus

I diskussionerna om den historiska trovärdigheten av uppgifterna om Jesus från Nasaret i de kanoniska evangelierna hävdas inte sällan att dessa texter inte når upp till kriterierna för vad som är goda historiska källor. Bland andra brister (interna motsägelser, fragmentariska urval, tendensen att glorifiera Jesus) finns också den att vi inte närmare känner till vilka författarna till dessa källor är. Med Paulus och hans brev är det annorlunda – han är en väl belagd historisk person, som utan tvivel själv har dikterat en rad stora brev på 50-talet e.Kr.; inom vissa gränser kan vi t.o.m. veta brevens ordningsföljd och datering. Men fanns det verkligen fyra evangelister, namngivna individer man kan placera i tid och rum och som faktiskt har författat var sitt evangelium?

De skrev alla före 100 e.Kr.

Till att börja med vet vi en hel del om deras verk, de fyra evangelierna, som alla blev nerskrivna och färdiga i det första århundradets sista tredjedel, mellan åren 65 och 100 – det är forskningen i stort sett ense om. Jesus själv levde ju under det första århundradets första tredjedel, vilket innebär att vi har en period på bara 35-40 år mellan Jesu liv och den tidigaste nerskrivna berättelsen om honom. Historiskt sett, särskilt jämfört med andra antika biografier av berömda män, så är detta en kort tid av minne och muntlig tradition.

Tidsavståndet mellan de skrivna evangelierna och den Jesus de berättar om är inte större än mellan oss och perioden 1950–80, eller mellan romerska historiker som Tacitus eller Suetonius och den romerska historia de skriver om på 110-talet e.Kr. Evangelierna beskriver inte en halvt tidlös forntid för 500 eller 1 000 år sedan, utan händelser inom den tidsrymd man på svenska kallar ”mannaminne”. Även om vi inte visste någonting om evangeliernas författare, så ligger källorna till kunskap om Jesus ovanligt nära Jesus själv. Det ökar sannolikheten för historisk kunskap om det man skriver om.

Mannaminne

är nu inte bara en tidsangivelse som avser den period minnesgoda äldre personer har egna minnen ifrån (ungefär de senaste 50-70 åren). Termen anger också att denna information inte bärs av en eller två enskilda individer, utan fortfarande kan bekräftas av många andra som var med då. Den baseras på ett nätverk av gemensamt levande minne (eng. social memory). Modern minnesforskning har i grund ändrat det formhistoriska perspektivet (ca 1920–) på vad som hände under den muntliga traderingsperioden mellan Jesu liv och det första nerskrivna evangeliet. Minnet av Jesus var inte ett kortlivat utgångsstadium av flyktiga, subjektiva och lättändrade individuella hågkomster som någon börja samla ihop 40 år senare, utan en socialt buren process från dag 1 inom en mnemonic community, en (Jesus Kristus)troende gemenskap som vill (och kan) minnas därför att memoriseringen, återberättandet och

användandet av Jesustraditionen är vitalt nödvändig för rörelsens identitet, tro och sammanhållning. (Se om detta Byrskog 2000 och 2008, samt Dunn 2003)

Det var denna kontinuerliga muntliga information som skrevs ner. I Rom kunde samma människor som år 63 hade hört Petrus berätta om Jesus, mindre än tio år senare höra Petrus nerskrivna vittnesbörd föreläsas ur Markusevangeliet!

Är inte evangeliernas författarnamn sekundära?

Men fanns det verkligen fyra evangelister? Det är ju så att de fyra likalydande författarangivelserna, Evangelium enligt Matteus, enligt Markus,... är belagda bara i den s.k. västliga texttraditionen och sannolikt inte är en del av ursprungstexten, utan lagts till efter att själva skriften publicerats. Kan inte det ha gjorts bara för att ”förankra” evangelierna hos auktoritativa personer i kyrkans första generation, men utan kännedom om vilka de egentliga författarna var?

Det som omedelbart talar emot den hypotesen är att namnen i så fall är konstigt valda. Bara två av evangelistnamnen återfinns i listan på de självfallet mest auktoritativa personerna i kyrkans historia, Jesu tolv apostlar, nämligen Matteus och Johannes. Och varför i så fall Matteus – han tycks inte ha varit bland de mest framträdande bland de tolv? Den ”Markus” och den ”Lukas” som nämns i Nya testamentet kunde på sin höjd betecknas som medarbetare till apostlar (för Markus del Paulus och Petrus, för Lukas: Paulus); men Paulus var ju inte något ögonvittne till Jesu liv, han dyker upp först i Apostlagärningarna...!? Om man kunde välja fritt bland författarnamn, varför inte Petrus? Sanningen är att man på 200-talet – då man i och för sig önskade kunna föra varje evangelium och nytestamentlig skrift till ett apostoliskt ursprung – inte kunde välja fritt, därför att det fanns en tidigt grundad kunskap om vilka personer som faktiskt låg bakom evangelierna. Att man kallade det kortaste evangeliet för Evangelion kata Markon beror helt enkelt på att man visste att det var Markus som skrivit det.

En enklare och historiskt mer sannolik förklaring till att författarangivelser sattes in i efterskott framför texten i varje evangelium är följande. Förmodligen skrev man först författarangivelsen på omslaget/pärmen till vart och ett av de fyra små papyrushäften (codex/codices) med ett evangelium i varje, som från ca 100 stod i många lokala kyrkors bokskåp. Dessa häften tog man fram och föreläste ur vid församlingens gudstjänster, tillsammans med de av judarnas heliga skrifter som man ägde. Vart och ett av evangelielhäftena hade en textmängd som är litet större (Markus: mindre) än ett nummer av Svensk Pastoraltidskrift. – Att skriva ihop flera eller alla fyra evangelierna i en gemensam större codex började man med först på 200-talet, och det var då man, för att skilja evangelierna från varandra i den kontinuerligt skrivna texten, måste flytta författarangivelsen från omslaget in i texten. Den naturliga platsen för evangelistens namn blev som en överskrift strax före själva evangelietexten. Men låt oss nu gå in på rubrikens fråga och gå igenom vad vi vet om evangelisterna en efter en, och då börja med den som skrev det äldsta evangeliet, Evangelium enligt Markus.

II. Markus, den förste evangelisten

Den äldsta uppgiften om vilka som skrev evangelierna kommer ur en boken Logion Kyriakon Exegesis, ”Utläggning av Herrens ord (logia)”, som skrevs i början av 100-talet av Papias

(60–130-talet e.Kr.). Han var biskop i staden Hierapolis ("den heliga staden") i provinsen Asia Minor (idag staden Pamukkale i det inre av västra Turkiet). Det lilla som finns kvar av Papias författarskap är de fragment som citeras av Ireneus, Eusebius av Caesarea i hans kyrkohistoria (bok 3, 39.15) och senare fornkylkliga författare. Tyvärr innehåller fragmenten uppgifter bara om Markus- och Matteusevangeliernas författare.

Eusebius citerar det Papias skriver om sitt intresse för kyrkans ursprungstid: att han är mer intresserad av den levande och förblivande röstens vittnesbörd om detta än av skrivna texter. Skriftliga vittnesbörd, ansåg han och en del andra i antiken och fornkylkan (exv. Clemens av Alexandria), distanserade läsaren/åhöraren från skeendet och var mindre givande och pålitliga än en kort kedja av personliga ögonvittnen. När han fick möjlighet till det, utfrågade därför Papias, som en god historiker, ögon- och öronvittnen till apostlagenerationen (alltså lärjungarna till Jesu lärjungar), för att av dem få säker information om Jesus och grundläggningstiden.

Själv hade Papias inte träffat någon av Jesu apostlar, t.ex. Johannes [Ireneus påstående om att han gjorde det är en överinterpretation, som Eusebius konstaterar], som ändå levde till hög ålder i Efesus. Däremot hade han talat med två andra personer från den första generationen som själva hade sett Jesus, nämligen "presbytern Johannes och en viss Aristion". Dessa två personer var således autoptai, de hade själva sett Jesus och hans lärjungar och därtill varit aktiva under första århundradets sista tredjedel, då evangelierna skrevs och spreds. Deras information var färskvara och, som Papias alltid önskade när han samlade information om kyrkans första tid, byggd på egna levande kontakter med de personer de berättade om!

Papias skrev så här, ca 100–110: »Detta säger alltså Presbytern: 'Markus var Petrus tolk (hermeneutes) och nedtecknade noggrant men inte i ordning (ou mentoi taxeï) allt som han mindes, både det som hade sagts och gjorts av Herren. För han hade vare sig sett eller följt Herren, men senare [följde han] --- Petrus, som formade sin undervisning i chreia-form /alt. efter [åhörarnas] behov/, men inte på ett sådant sätt att han gav en ordnad redogörelse för Herrens logia. Så Markus gjorde inte ett misstag när han skrev ner saker som han kom ihåg dem. Hans syfte var framför allt att inte utelämna något han hade hört eller förvränga någonting i det».

Papias saknar den på hans tid okända idén om att varje evangelium, ja, varje skrift i det Nya Förbundets heliga skrifter, måste ha apostoliskt ursprung. Snarare är det för Papias evangelistens närhet till det primära ögon- och öronvittnet Petrus som är viktig. Det är alltså Jesustraditionen hos Petrus som blev nerskriven i Markusevangeliet. – Det finns en del som talar för att det påståendet också är historiskt riktigt. Närheten syns inte främst genom uppenbara Petrus-chreior (de få ställen där man liksom kan höra ögonvittnet Petrus berätta i första person under evangelistens berättelse i tredje person, exv. 1:29–31), utan snarare genom att Petrus i Mk nämns osedvanligt ofta och är den lärjunge som nämns först och sist i det evangeliet. Ett indirekt vittnesbörd är Markusevangeliets status i fornkylkan som ett av de oundgängliga fyra, långt efter att det i användning och betydelse överflyglats av Matt. och Luk., som ju dels innehåller i stort sett hela Mark. och dessutom ger evangeliet om Jesus i fullständigare och bättre ordnad form. Men Mk behöll på något sätt sin utstrålning av den främste apostelns auktoritet.

Slutligen: Ibland hävdar moderna historiker att Papias uppgifter inte är trovärdiga, med hänvisning till att Eusebius hade en låg uppfattning om hans intelligens. Så tyckte han därför att Papias som en del andra i hans tid (jfr Uppenbarelseboken 20) hade chiliastiska idéer om

att det skulle bli ett tusenårsrike på jorden innan Kristi slutliga återkomst, vilket de flesta kristna teologer på 300-talet inte alls höll med om och därför ansåg enfaldigt. – I fråga om metod och sinne för historiografi är Papias dock mönstergill, enligt antikens bästa historiker (se Samuel Byrskogs *Story as History*). Ett annat typiskt kritiskt historikerdrag ser vi i ovanstående citat, där Papias försvarar Markus som evangelist. Det är inte så att Markus varit slarvig i att skriva ner vad Petrus sagt, men han gjorde det inte ”i ordning”, vilket innebär att Markusevangeliet i Papias (liksom andra bildade personers) ögon måste ses som ett förstadium till en fullständig historisk biografi.

Vem var då evangelisten Markus?

Papias uppgift att Markus var Petri medarbetare i Rom och fungerade som hans simultantolk bekräftas indirekt av 1 Pet. 5:13, där ”Petrus” talar om Markus som ”min son”, dvs. en yngre, nära medarbetare i ”Babylon” (= Rom). Men vi vet mer än så om den mannen. Den som skrev ”Evangeliet” för första gången och därmed skapade den narrativa genren ”evangelium” var sannolikt Johannes Markus från Jerusalem. Han var en grekkunnig jude med ett greciserat hebreisk-latinskt dubbelnamn, som bodde med sin mor Maria (fadern nämns ej) i ett stort hus i Jerusalem, jfr Apg. 12:12. Att palestinska judar på Jesu tid hade grekiska namn var lika vanligt som engelska namn på indiska pojkar idag, medan det latinska namnet Marcus nog antyder sociala kontakter med romare. Marcus kom alltså från en litet mer världsöppen judisk familj, som också hörde till gruppen Kristustroende från början. Han var kusin till en ledande figur i den första kristna generationen, leviten Barnabas, och samarbetar med honom (och Paulus) i tidigt 40-tal. De tar med honom till Antiokia och han blir deras assistent på det som kallas den första missionsresan (Apg. 12:25, 13:5).

Den unge Markus egenbestämda hemresa i 13:13 gör Paulus så arg att han säger nej till Barnabas förslag att ta med Johannes Markus på deras andra resa. ”Paulus hävdade att den som hade övergett dem i Pamfylie och inte stannat hos dem i deras arbete, den skulle de inte ha med sig”, Apg. 15:37–38. Och så for de två missionsledarna åt var sitt håll. – Men det är värt att notera, att om Filemon 24, Kol 4:11 och 2 Tim 4:11, 14 avser samme Markus, så gick ilskan över och Paulus hade med Markus i sin grupp av medarbetare igen.

Samuel Byrskog påpekar (i *Story as History*, 2000, 280) att man inte stelbent behöver utgå från att antingen-eller-relationer är de enda möjliga mellan den första tidens kristna, som om Markus bara kan ha varit Paulusmedarbetare eller Petrusmedarbetare, men inte både och, eller det ena först det andra sedan. Han finner det sannolikt att Markus kan ha delat sina år på det sätt källorna anger: en kort tid som missionsassistent till kusin Barnabas och Paulus i början, sedan i Rom som tolk till Petrus.

Förmodligen behövdes simultantolkar inom Jesusrörelsen redan från den första Pingstdagen, eftersom det i Jerusalem fanns judar, och även Kristustroende judar, som hade grekiska som modersmål (”hellenisterna” i Apg. 6) och behövde få Jesusord och -berättelser översatta till sitt eget språk, grekiska. Där kan Markus ha varit aktiv tidigt som tolk. I grektalande miljöer som Antiokia, Korinth och Rom, var det Petrus som behövde tolkas till åhörarna, medan Paulus nog bättre än någon av sina trossyskon klarade att på grekiska förkunna evangeliet om Jesus och argumentera med Skriften (mest i Septuagintas grekiska översättning, ibland kanske även den hebreiska texten).

Det är inte så konstigt att Markus efter ett tag samarbetade mer med Petrus än med Paulus och att hans tolkfunktion för Petrus pågick ifrån någon gång på 50-talet fram till Petri död i mitten

av 60-talet under kejsar Neros förföljelse mot de kristna i Rom. Och det är klart att muntlig simultantolkning av Petrus undervisning om Jesus som upprepas vecka efter vecka, månad efter månad till sist sätter sig bra i minnet hos tolken, som efter upphovsmannen Petrus död har ganska lätt att skriva ner alltihop (om än, tyckte Papias, ”utan ordning”).

III. Lukas, historikern

Vi har inget bevarat från biskop Papias om vem som skrev Lukasevangeliet (Lk). De tidigaste identifieringarna av denne författare finner vi i slutet av 100-talet, framför allt hos Ireneus, som växte upp i Mindre Asien (troligen i Smyrna, där han som pojke hörde biskop Polykarpos), studerade i Rom och blev biskop i Lyon. Han hävdade ca 180 att författaren till Lk och Apostlagärningarna (Apg) var ”Lukas, den [av oss] älskade läkaren” (Kol. 4:14), Paulus följeslagare och reskamrat. Lukas, som skrev både evangeliet och Apg, figurerar i ”vi”-berättelserna i Apg. (ett antal berättelser efter 16:8, där förf. genom ”vi”-formen inkluderar sig själv som närvarande i vissa resor och händelser). Lukas, en Paulusmedarbetare?

Uppgiften om att Lukas var aposteln Paulus medarbetare har blivit ifrågasatt i modern tid, då det teologiska innehållet i lukasskrifterna inte är särskilt paulinskt, utan faktiskt har ett annat, mer allmänt judekristet perspektiv. Även i historiska frågor som antalet paulusresor till Jerusalem skiljer sig Lukas uppgifter i Apg från vad Paulus själv skriver i Galaterbrevet 1-2. Förutsättningen bakom denna invändning är dock alltför enkel: att en som hört, känt och följt Paulus därefter självklart måste tänka och uppfatta saker precis som Paulus gjorde. Men Lukas gör inte anspråk på att ha varit Paulus ständige följeslagare, bara på att av och till ha varit i Paulus sällskap från ungefär 50 e.Kr. och framåt. Frågan om beroende och självständighet inte kan finnas samtidigt belyses dessutom av hur Lukas behandlar den skrift vi vet att han mycket uppskattade och i långa stycken är beroende av, nämligen Markusevangeliet (Mk). Där är det lätt att se hur självständigt Lukas ändå förhåller sig till sin lärare och föregångare i genren ”evangelium”.

Det är inte bara det att Lukas vill formulera samma berättelser och Jesusord på en stilistiskt bättre grekiska än Mk med sitt ganska torftiga ordförråd och sin enkla meningsbyggnad. Inte heller att han har mycket mer material om och från Jesus som han vill ha med – exv. en 132 versar lång berättelse om Jesu födelse och barndom, som säkert kommer ur kontakt med Jesu och Döparens familjer, och mängder av viktiga liknelser; Lk är bortåt dubbelt så långt som Mk. – Likväl finns det stycken i Mk som Lukas inte tar med! Och det generella historiska och geografiska perspektivet i Lk skiljer sig en hel del från det markinska. Lukas var troligen inte jude – en slutsats man kan dra från Kol 4, där Paulus först nämner tre andra medkristna som de enda medarbetarna ”av omskärelsen”, dvs. judar i v. 11, medan ”vår käre Lukas, läkaren”, som också är med Paulus nämns först i v. 14. Ändå har han både ett judiskt-bibliskt frälsningshistoriskt perspektiv på det han skriver om och den bereste och nyfikne intellektuelles kunskap om samtidshistoriska fakta i fråga om politik, geografi, kultur.

Läkaren Lukas har alltså (a) varit aktiv medarbetare till Paulus då och då över en period av mer än tio år, och (b) i den egenskapen rest mycket i östra Medelhavsområdet och – särskilt under den period Paulus satt i fängelse i Caesarea vid havet – träffat många som var kristna före honom och kunnat fråga ut dem om Jesus och kyrkans första tid (ex. Jesu mor Maria – jfr Luk. 1-2 och Jakob Herrens broder).

Lukas som historiker

En läkare var i antiken både läskunnig och bildad; det fanns lärda böcker om läkekonstens och farmakologins olika delar (jfr Galenos) som man skulle ha studerat för att utöva yrket. Eftersom Lukas är författare till både Lk-Apg (= 28 % av NT), får man nog säga att han för eftervärlden är mer författare och historiker än läkare. Utöver medicinsk utbildning hade han fått retorisk utbildning och träning – det ser man på hans språk och berättarförmåga – och är dessutom väl hemma i judendomens heliga skrifter (på grekiska, Septuaginta). Han måste haft en rätt god egen ekonomi, då han kunde resa så mycket i östra Medelhavsvärlden och ägna så mycket arbete och tid åt att först samla informationer från både ögonvittnen och nerteckningar av ögonvittnesbörd i olika länder och sedan författa två så omfattande, välgjorda och med varandra samhöriga verk som Evangeliet (Jesu historia) och Gärningarna (kyrkans tidigaste historia fram till ca 60). Det är inte minst detta dubbelverks stora historiska spann och den omsorgsfulla planläggningen av det (med många interna parallellismer) som bekräftar vilken medveten historiker Lukas var.

Som Lkprologen 1:1-4 visar har Lukas ambitionen att skriva verklig historia efter grundlig kontakt med ögonvittnen och tidigare skrifter, framför allt Mk och Q, men också en hel del undervisning från Jesus som de andra evangelierna saknar, s.k. särstoff.

Lukasevangeliet kan ändå inte dateras nämnvärt senare än Mk, för distansen till den tidiga, starkt judiskt kristna rörelsen, Jerusalems belägring och förstörelse år 70 är inte så stor som den är i exv. Mt, Joh eller 1 Clemensbrevet (skrivet från Rom ca 95). Att Paulus avrättning inte nämns i Apg har tolkats olika: somliga menar att det är vittnesbörd om att den ännu inte ägt rum när verket Lk-Apg fanns färdigskrivet, medan andra hävdar att beroendet av Mk måste placera Lk-Apg på 70- eller 80-talet, och att tystnaden om Paulus, Petrus och många kristnas död under den skarpa men kortvariga neroniska förföljelsen av kristna i Rom har andra orsaker.

IV. Matteus, den skriftlärd

Matteus och Matteusevangeliet hos Papias

Vare sig Papias eller någon annan i hans tid hade börjat kalla det första av våra kanoniska evangelier för »Matteusevangeliet» (i fortsättningen Mt). »Evangelium» som namn på en typ av skrift, nämligen en Jesusbiografi, möter man tidigast hos den kristne filosofiläraren och martyren Justinus (död 165). En läsare i första och andra århundradet skulle nog, som Justinus också gör, karakteriserat evangelierna som apomnemonemata, »minnesanteckningar» om en stor mans liv och verk, en genre som betecknar ett förstadium till en verklig bios (biografi), dvs. en välordnad och fullständig berättelse med historiska och litterära anspråk.

Om det första evangeliets tillkomst skrev Papias (citerad av Eusebius i Hist.eccl. 3.39.16): »Matteus sammanställde/ordnade orden (synetaxato ta logia) på 'hebreiskt' språk och var och en översatte/tolkade dem efter sin förmåga.» Termen logia, »orden» avser naturligtvis Herren Jesu ord och undervisning. När Papias skriver Hebraïdi dialekto, »på hebreiskt språk», kan adjektivet Hebraïsi/-idos precis som i Nya testamentet avse både det hebreiska och det långt

mer använda arameiska språket. Sannolikt avses arameiska, det språk som Jesus, aposteln Matteus och landets judar talade mest.

Denna logia-samling kan inte vara samma text som vårt Mt, som aldrig varit en översättning från arameiska utan enligt forskningens gemensamma uppfattning är skrivet på grekiska från första början. Det Papias talar om måste avse en mycket tidig samling av Jesusmaterial, helt oberoende av Mk, ett arameiskt förstadium till det som senare blev det grekiska Evangelium enligt Matteus.

Värt att notera är (1): Papias förlägger Mts uppkomst till Jesu närmaste kontext i tid, rum, och apostlakrets, medan Mk skrevs ner en generation senare, i Rom. Redan det ger Mt ett försteg. En annan, för Papias viktig skillnad (2) kommer fram i hans sätt att beskriva Matteus arbete som en text med »ordning» (taxi) – något han saknar hos Markus. Denne har visserligen noggrant (akribos) skrivit ner det han kom ihåg av Petrus undervisning, »men utan ordning» (ou mentoi taxi). Till skillnad från Markus enkla nerteckning av Petri muntliga berättelse/förkunnelse utmärktes alltså Matteus logia-samling av en tydlig struktur redan innan den översattes till grekiska, vilket också – i Papias ögon – gör det till ett bättre, mer färdigarbetat evangelium.

Aposteln Matteus logia-samling

Men vilken »Matteus» skrev då ner den logia-samling som blev början till evangeliet – den förre tulltjänstemannen som Jesus kallat till sin apostel, eller någon annan som bara delade namn med honom? Lärjungen Matteus var en telones, uppbördsman för skatter och avgifter. En sådan måste kunna räkna och föra bok, alltså vara läs- och skrivkunnig. Men denna praktiska kunnskap ligger i det merkantila området, där man behöver samla och dokumentera information i listor och register. Den bakgrunden går rätt väl ihop med Papias korta ord om Matteus som den som samlade och skrev upp Jesusord på det språk de en gång sades på. Förmodligen fungerade hans ordningssinne så att Jesusorden grupperades i tematiska, innehållsbestämda block av undervisning. Den samlingen kan tänkas vara tidigt gjord och tidigt känd som just aposteln Matteus samling, och togs tydligen i bruk av andra, men då i översättning till grekiska, eftersom genren »evangelium enligt NN» skapades och fortsattes just bland grekspråkiga kristna (som nog var fler än de arameiskspråkiga redan före år 100).

Det färdiga Matteusevangeliet

Om vi börjar i andra änden och ser närmare på det färdiga Mt, står det klart att det »är grundligt och omsorgsfullt genomtänkt. Det gäller både helheten och detaljerna. Här ligger tydligen långvarigt grubbel och otaliga skarpsinniga samtal bakom. Ingen bok i NT är präglad av en sådan lärdom och systematik som detta evangelium.»

Så skrev Birger Gerhardsson i inledningen till den kommentar till kapitel 1-2, 5-7, 26-28 av Matteusevangeliet, som upptar sidorna 113–206 i Ur Nya testamentet. Kommentarer till valda texter (utg. Lars Hartman; Gleerups, 1970). Detta är den lärobok i kommentarexeges som skulle fungera som pendang till den då nya läroboken En Bok om Nya testamentet (utg. Birger Gerhardsson. Gleerups, 1969 – med många senare upplagor). Tyvärr kom Gerhardsson aldrig att fullborda sin plan att skriva en fullskalekommentar till hela Mt, men hans uppfattning om dess tillkomst är värd att referera och beakta.

Mts författare går systematiskt tillväga i sin konstruktion av evangeliet, även om han i narrativ struktur nära följer Mks enkla kronologiska berättelseföljd, med dess tydliga tudelning av Jesu verksamhet i »före och efter» lärjungarnas messiasbekännelse vid Caesarea Philippi, plus en detaljerad passionshistoria. Tydligt är att denna kronologiska struktur i Mt korsas och domineras av en innehållslig-tematisk struktur ordnad kring fem stora talblock, kiastiskt ordnade (kap. 5-7, 10, 13, 18, 23-25), med (ibland) synliga ordnande principer i materialets arrangemang också inom de olika talen.

I Mt finns överhuvud gott om intrikata strukturerande mönster, som när Jesu släkttavla i kap. 1 är gematriskt uppbyggd (bokstäver tillskrivs siffervärden) i tre avsnitt med fjorton släktled i varje (ordet David på hebreiska, d-w-d, har siffervärdet 14, så Jesu släkttavla säger således tre gånger att han är »David» = Guds Smorde); serien av reflexionscitater i Mt 1-2; den genomtänkta inclusio mellan 4:23 och 9:35, shema-strukturen i frestelseberättelsen kap. 4, i avsnittet om rätt gudstjänst i kap. 6, och i de sju liknelserna i kap. 13, osv.

»The School of St. Matthew»

Tveklöst tar en så sinnrikt konstruerad och genomarbetad text som Matteusevangeliet tid att tänka fram, formulera, lära ut, och använda som mönstergivande i en planerad större text. Alltså ligger tanken nära att evangeliet är en produkt av årtiondens tanke- och undervisningsarbete i The School of St. Matthew. Namnet och idén kommer från Krister Stendahls doktorsavhandling (Uppsala 1954); han blev senare professor i Harvard och biskop i Stockholm. Han valde detta begrepp som karakteristik av »författaren» till Mt, därför att han såg klara likheter mellan dess sätt att använda de heliga skrifterna och den hängivna och lärda utläggning av dem på interpreternas egen samtid, som är så tydlig i t.ex. Qumransamfundets peshar (utläggning) av profeten Habackuks bok. Detta prästerligt ledda, skriftlärda samfund sysslade dagligen i generationer med att studera och tolka de heliga skrifterna, och det nerskrivna resultatet var viktigt för rörelsen att bevara, som en vital del av deras identitetsarbete.

Aposteln Matteus blev kanske skriftlärdd

Att Matteus kunde tänka, tala, och skriva på både arameiska och grekiska redan innan han kallades till lärjunge av Jesus är inte osannolikt i den miljö där han (och Jesus) verkade. Så varför ställa ett »antingen – eller» mellan en språk- och skrivkunnig tjänsteman, senare Jesu apostel, å ena sidan och en »skriftlärdd som har blivit himmelrikets lärjunge» (Mt 13:52) å den andra, som om det vore omöjligt att ex-tullaren, lärjungen och aposteln Matteus genom årtiondena utvecklades till en bibellärdd, analytiskt och systematiskt begåvad kristen lärare? En f.d. ångfartygseldare, luffare och autodidakt som Harry Martinsson blev 45 år gammal medlem i Svenska akademien och senare nobelpristagare i litteratur, som Lars Hartman påpekar i En Bok om Nya testamentet (s. 51). Det är fullt tänkbart att aposteln Matteus, Matteus I, särskilt efter att ha gjort sin (första) systematiska samling av Jesusord, blev ledare för en »skola» där huvudämnet var Jesustraditionen. Den »skolan» var alltså en gemenskap av skriftlärdda, teologiskt medvetna judekristna som använde år och decennier för att förstå och framställa ett djuptänkt »evangelium» om Jesus Kristus.

Birger Gerhardsson gav i den ovannämnda kommentaren några fascinerande glimtar av hur han tänkte sig Matteusevangeliets tillkomst, som inte bara skedde genom ren tradering utan också genom tolkning och utläggning – en process många har varit inblandade i, under längre tid. Processen domineras av »en skicklig, skriftlärdd man som komponerat flera av de mest

markanta avsnitten i evangeliet, och en annan man (ingalunda jämbördig med den förre) som svarat för slutredigeringen» (Ur Nya testamentet, 113).

Den förste av dessa två var Matteuskolans Schulhaupt eller Mästare under lång tid, vars förmåga att strukturera texter på sinnrikt sätt syns särskilt i avsnitt som frestelseberättelsen (4:1-11), Bergspredikans antiteser (5:17-48), stycket om rätt gudstjänst med lön inför Gud (6:1-20, där slutredaktorn bryter strukturen genom att klämma in Fader Vår och annat material om bön i vers 7-15), liknelsekapitlet (13:1-52), och en hel del i passionsberättelsen. Men hans förståelse av Jesus präglar också hela evangeliet och hur det är byggt. Kanske ska man se denne mästerlige teolog, Matteus II, som Matteusevangeliets författare, fastän han i så fall varken står för början eller slutversionen av det?

Matteus I, II och III

Tillbaks till Papias: Man kan tänka sig att han i den där korta meningen om Matteus skriver om det han är mest intresserad av beträffande Matteusevangeliet: dess uppkomst. Aposteln Matteus logia-samling, Matteus I (termen kan avse både personen Matteus och hans text), var förstadiet till det evangelium »enligt Matteus» som låg färdigt i slutet på det första århundradet. Förmodligen var det just det systematiska, innehållsbestämda ordnandet av Jesus-logia i flera talblock som var så karakteristiskt för »Matteus-samlingen» och gjorde att den i evangelierna inte så framträdande aposteln Matteus fick ge namn åt denna samling hela vägen den växte och fördjupades till ett färdigt evangelium.

I sitt arbete i Antiokia-kyrkans (en vanlig gissning) undervisning och teologiska tänkande utvidgade Matteus-skolan, ledd av sin mästare (Matteus II), under årtionden samlingen och strukturerade både dess innehåll och till slut hela evangeliet på sitt sofistikerade sätt. När övergången till grekiska skedde vet vi inte. Skolans logia-material bestod inte bara av Matteus tidiga samling av Jesusord (I), utan utvidgades med en hel del annat särstoff Mt är ensam om, och därtill ca 235 versar Jesusundervisning, som återfinns i mera spridd form i Lukasevangeliet (Lk), men som Mk saknar. Den senare samlingen brukar betecknas med bokstaven Q (från tyskans Quelle; flera nutida exegeter ifrågasätter om Q någonsin var en skriftlig källa). Det tillkommande logiamaterialet fogades in i Matteuskolans stramare, genomtänkta blockstruktur av logia, möjligen redan innan sammanarbetningen med Mk.

Aposteln Matteus logia-samling hade nog använts, utökats och arbetats med i bortåt en generation när Markusevangeliet kom ut (65-70 e.Kr.). När det kom, uppstod en självklar önskan hos Matteus II och Matteuskolan att arbeta ihop den egna samlingen av Jesu traderade undervisning med den narrativa genre som Mk uppfunnit. Det skulle bli ett riktigt evangelium, det! Mt består till ca hälften av Markusevangeliets narrativ och till hälften av sådan Jesusundervisning som Mk i stora delar saknar. Mt är till innehåll och perikopernas ordningsföljd så nära avhängigt av Mk, att en Mt-expert som Samuel Byrskog menar att Matteus II måste kunnat Markusevangeliet mer eller mindre utantill när han arbetade ihop sin egen evangelietradition med Mk och skrev sitt eget evangelium.

Matteus I = Matteus II?

Frågan är nu om det verkligen är historiskt nödvändigt att åtskilja aposteln Matteus från den i decennier aktive, genialiske mästare som skapade det teologiskt och litterärt distinkta Matteusevangeliet. Med andra ord: är inte personen Matteus I identisk med Matteus II? Det kan inte uteslutas – tänk på vilken enorm teologisk utveckling den begåvade men okunnige

Jesushataren Saulus/Paulus genomgick på en generation! Det som kanske talar emot den hypotesen är dock det osannolika i att aposteln Matteus, som själv varit ögonvittne till Jesus, skulle bygga sin berättelse om Jesus helt och hållet på material från en som inte var det (Markus).

Men å andra sidan: bakom Mk stod ju Simon Petrus, vilket Matteus inte var okunnig om. Och varför skulle han inte kunna acceptera apostlakollegans/Mks uppenbart stiliserade, förenklade kronologiska struktur (med t.ex. bara en påsk i Jerusalem för Jesus), bara han fick strama till berättandet en del och framför allt berika Mk med den mängd ytterligare Jesusundervisning som han/skolan samlat och formgivit på ett så mycket mer genomtänkt sätt? Han ville inte ersätta Mk, men förbättra det!

Matteus III

Men tänkaren Matteus II var alltså inte den som stod för slutredigeringen, utan det gjorde, enligt Gerhardssons mening, en annan i skolan – kanske efterträdaren i rollen Schulhaupt? Vem han än var ägde Matteus III inte samma genomtänkta klarhet som sin mästare och föregångare. Hans huvudsyfte var att få med allt viktigt ur »skolans» arbete i Mt-traditionen, och göra det till en färdig skrift. I det arbetet hade han inte sans för när hans inplacering av kvarvarande material (exv. Herrens bön i Mt 6) okänsligt kraschade en subtil, underliggande textstruktur, vilket man enligt Gerhardsson kan konstatera på flera ställen.

Slutresultat av detta mitt hypotetiserande kring den ursprungliga frågan vad vi vet om evangelisten Matteus får alltså bli, att det finns flera författare till Matteusevangeliet, varav ingen enskild »skrev» eller »författade» Mt. Ändå skulle jag säga att denna fördelning av författarskapet på minst två, men kanske tre huvudgestalter inte innebär att vi vet mindre om evangelisten, utan på sätt och vis mer. Det färdiga evangeliet är resultatet av en längre process med åtskilliga medverkande, i tät kontinuitet och samverkan med varandra – Matteus I+II+III = Matteusevangeliet.

Mt uppfattades som en viktig förbättring av Mk och blev en formidabel framgång under de följande seklerna, det evangelium som i fornkyrkan placerades först av de kanoniska evangelierna och citerades och kommenterades långt mer än de andra tre. Att det ansågs härröra från en av Jesu apostlar spelade naturligtvis in i att man föredrog det, men som Johannesevangeliets först ganska varierande grad av reception i den tidiga kyrkan visar var det »apostoliska författarskapet» knappast enda orsaken till att Matteusevangeliet rankades så högt.

V. Johannes, teologen

Om man nu först ska säga något om Papias och Johannes, får man konstatera att vi inte har något bevarat av det biskopen (förmodligen) skrev om Johannesevangeliet (Joh). Däremot nämner han i företalet till sin bok (enligt Eusebius Kyrkohistoria 3.39.3–7) aposteln Johannes, som han klart skiljer från den »presbyter Johannes» som han själv träffat och fått information av. Eusebius nämner helt kort (3.39.17) att Papias använder vittnesbörd både från 1 Johannesbrevet och från 1 Petrusbrevet, men det är också allt som sägs rörande Papias kontakter med johanneslitteraturen.

Älsklingslärjungen

Ireneus och senare kristna författare identifierade Johannesevangeliets författare med Johannes Sebedaios son, en av de tolv, som de också ansåg vara identisk med ”älsklingslärjungen” i evangeliet, som enligt Joh. 21:23 blev anmärkningsvärt långlivad. ”Det är den lärjungen som vittnar om allt detta och har skrivit ner det (min kursivering), och vi vet att hans vittnesbörd är sant” (v. 24; jfr 19:35 och noten till 13:23 i Bibel 2000). Denne person är både ögonvittne till sista måltiden, processen i Kajafas hus, den tomma graven, mötena med den uppståndne och nerskrivare av vittnesbördet.

Att ”älsklingslärjungen” förs in i handlingen först vid den sista måltiden med Jesus har av en del sentida exegeter tolkats som att han var en person utanför den lärjungagrupp, ”de tolv”, som Jesus skapade kring sig i Galileen. Istället skulle denne namnlöse ”andre lärjunge” (18:15) varit en socialt högtstående jerusalemit, som till och med var bekant med översteprästen och utan vidare kunde gå in på Kajafas gård och även få in Petrus där. – Mot denna hypotes talar dock att det vore minst sagt egendomligt att först under Jesu sista dygn i livet föra in den lärjunge i berättelsen som evangelisten menar förstår Jesus allra bäst och som Jesus, uppenbart för alla, älskade mest, och dessutom göra det utan att någon gång nämna hans namn. Dessutom är det också sannolikt just de tolv som är med Jesus vid hans sista måltid (Joh. 13:18, jfr 6:70. Se René Kieffers KNT-kommentar till Joh., s. 321 och 333–4), och då kan älsklingslärjungen knappast vara någon annan än Johannes, Sebedaios son, vilket också var fornkyrkans rätt enhälliga svar på frågan om författarskapet.

En av ’pelarna’ i tolvkretsen

Älsklingslärjungen är således troligen Johannes, Sebedaios son – en av de mest prominenta i kretsen kring Jesus. Johannes var en (kanske mycket) yngre bror till Jakob, Sebedaios son. Det vi vet om denne Jakob är att han hörde till Jesu innersta krets (de tre som får vara med Jesus vid uppväckelsen av Jairi dotter och i Getsemane): Simon Petrus och bröderna Jakob och Johannes. I början på Apg figurerar flera gånger Petrus och Johannes ihop, medan den senares bror Jakob bara nämns i 12:2 som martyr nr 2 i urkyrkan, arresterad och halshuggen år 41 av Herodes Agrippa I, som ville göra samma sak med Petrus (och Johannes?). Agrippas åtgärd talar för att Jakob Sebedaios son även utifrån var synlig som en av ledarna för den myndighetskritiska Christianoi-rörelsen och därför ett lämpligt offer för en härskare som ville stoppa den Kristustroende judiska rörelsen.

Det fanns alltså inom tolvkretsen kring Jesus en inre krets, bestående av brödraparen Simon och Andreas Johannesson (el. Jonasson), samt Jakob och Johannes Sebedaiosson, där dock Andreas tycks vara mer utanför, eftersom han tas in i ”tregruppen” bara en enda gång, Mk 13:3.

Att tregruppen fortsatte in i kyrkans första tid bekräftas inte bara av Jakob Sebedaiossons tidiga martyrium, utan indirekt också av Paulus i Gal. 2:9 (se noten i Bibel 2000). Där får vi veta att det vid apostlamötet (år 49) fanns en grupp av tre ledare i Jerusalem, som kallades ”pelarna”, och som bestod av Jakob, Kefas och Johannes – i den ordningen. Den förstnämnde Jakob är dock inte bror till aposteln Johannes, utan till Jesus själv. Herrens broder hade, av Apg. 12:17b att döma, en ledande roll i urförsamlingen redan år 41, och ersatte då förmodligen Johannes bror i ”pelarna”.

”Pelarna” splittras dock när Petrus måste lämna Jerusalem år 41, vilket förmodligen även aposteln Johannes gör ganska snart (båda är dock tillbaka i Jerusalem för apostlamötet). När

vi möter Jakob, Herrens broder i Apg. 15 och 21 är han tveklöst ensam ledare i urförsamlingen. Den fornkyrkliga traditionen menar att aposteln Johannes då flyttat till Efesus, där han levde i många decennier till, kanske ända in på 90-talet. Vad gjorde han under dessa bortåt 50 år, som apostel, ett av Jesus själv utsänt vittne? Den fornkyrkliga traditionen svarar: han skapade det vi kallar Evangelium enligt Johannes

Johannesevangeliet tog tid att få färdigt

Evangeliet enligt Johannes har vissa drag som tyder på en lång tillkomsttid. Dit hör att vissa delar av texten verkar vara tillagda i efterskott som ett slags ”dubletter”. Som exempel kan nämnas att Jesu tal om livets bröd i kap. 6 först ger vad som kallats en ”sapientiell” (vishetsteologisk) tolkning av vad Livets bröd är (den fullödiga tron på Jesus, 6:35–51ab), som direkt följs av en ”sakramental” tolkning på det konkret ätna brödet och vinet i ”Herrens nattvard” (6:51c–58). Ett tydligare exempel är slutorden i 14:31, som signalerar att avskedstalet nu är slut; men det fortsätter ändå i kap. 15 och 16 (+ Jesu förbön i kap. 17), med vissa upprepningar av sådant som sagts i kap. 14.

Ett tredje exempel är kap. 21, som uppenbart är skrivet efter älsklingslärjungens död – alltså ett tillägg till det evangelium som slutar i 20:30–31, och som älsklingslärjungen i 21:24 sägs ha skrivit medan han ännu levde. Eftersom skarvarna mellan ursprunglig text och troliga tillägg inte alls är dolda utan uppenbara, får man dra slutsatsen att det enda viktiga för tilläggen, slutredaktorn, var att i det skrivna evangeliet få med så mycket av Johannesskolans värdefulla traditionsmaterial som möjligt, medan litterär skarvputsning eller berättelselogik var av mindre betydelse.

Innehållet är genomreflekterat teologiskt, med ”hög kristologi” (jfr prologen) och en komplicerad relation till Mk och Luk (inte Mt), som nog figurerar i bakgrunden som redan kända berättelser. Även detta pekar på att de(n) som gjorde detta evangelium har tagit lång tid på sig att göra det. Den främsta skillnaden mellan detta och de första tre evangelierna ligger inte främst i den annorlunda kronologin och geografin i Joh. (och som i vissa fall av forskare anses mer historiskt korrekta än det vi har i synoptikerna om samma händelser), utan i dess syfte att s.a.s. skriva djup kristologi i evangeliets genre. Evangelisten tycks ta för givet att hans läsare kan Jesus-historien, men det han vill inpränta med stort eftertryck är att denna måste förstås på det rätta, djupa sättet om det ska vara någon mening med tron. Evangeliet har skrivits ”för att ni skall tro att Jesus är Messias, Guds son, och för att ni genom att tro skall ha liv i hans namn” (20:31). Johannes är teolog mer än historiker.

”The School of St. John”

Allt det här förklaras bäst, menade den framstående Johannes-experten Raymond E. Brown för nu 50 år sedan i Inledningen till det första bandet av sin stora Johannes-kommentar, av hypotesen att Joh. i sina olika stadier vuxit fram i en ”School of St John”, där aposteln Johannes var samma typ av grundare/lärare som aposteln Matteus var för Mt. Troligen har älsklingslärjungen fungerat länge som ledare för sin ”skola”, vilken nog formades sedan han flyttat till Efesus, vilket skedde senast efter apostlamötet år 49 i Jerusalem, men mer sannolikt direkt efter broderns våldsamma död år 41.

En ”school” i Browns (och andras) mening är alltså en grupp lärare och tradenter samlade kring en tongivande, strukturerande – och, som sagt, skrivande – ledare under en mansålder eller två. En sådan skola kommer att behöva och vilja ge definitiv skriftlig form åt sin

mästares undervisning, senast när han går ur tiden och det är dags att samla och fasthålla arvet från honom.

Man behöver inte enkelt acceptera Browns hypotes om en Johannes-skola som kring sin ursprunglige ledare, aposteln och älsklingslärjungen Johannes, är med om att producera Johannesevangeliet genom dess fyra olika framväxtstadier. Men evangeliets egenheter måste ges en historiskt sannolik förklaring, och Browns förklaring är inte gjord för att s.a.s. rädda evangeliets apostoliska författarskap. Själv menar han att, även om aposteln är den riktninggivande starten och grunden för evangeliet, så är dess huvudförfattare en elev till aposteln, som kongenial med dennes teologi och perspektiv skrev evangeliet i samverkan med den johanneiska skola han växt upp i. Brown karakteriserar sin innehållsrika bild av evangeliets tillkomst som bara en ad hoc-hypotes, gjord för att göra rättvisa åt både (1) fornkyrkans vittnesbörd, (2) evangeliets interna vittnesbörd om framväxtprocessen, och (3) den kritiska forskningens krav på vad som måste kunna förklaras av varje seriös hypotes (s. CII). Johannesevangeliets uppkomst var så komplex att den inte kan förklaras med en alltför enkel hypotes.

Slutnot

För en ytterst grundlig genomgång av argumenten för och emot att aposteln Johannes skrivit Johannesevangeliet, se Paul N. Anderson, "The Son of Zebedee and the Fourth Gospel: Some Clues to John's Authorship and the State of the Johannine Question", 48 sidor; 2016; publicerad på nätet <<https://www.academia.edu/28253466/>>. Anderson svarar ja på den frågan, men menar att apostelns lärjunge, Johannes Presbytern i Efesus, var evangeliets slutredaktör.

Evangelisterna VI. Slutsatser

Ska man sammanfatta det denna artikelserie om evangelisterna kommit fram till, kan man säga att det finns fyra evangelier färdiga före år 100, men att det inte fanns bara fyra evangelister. Markus och Lukas svarar bäst mot den vanliga bilden av en evangelist: en individ som själv skriver ner berättelsen om Jesus från början till slut. De är inte ögonvittnen till Jesus på jorden, och de är inte hans apostlar, utan arbetar fram sina texter på bas av ögon- och öronvittnens berättelser – även nerskrivna sådana (Lukas och Matteus har utan tvekan känt till och använt Markusevangeliet). – Matteus och Johannes kan däremot ha varit två av de tolv närmast Jesus, men har mer fungerat som upphovsmän och garanter för en långvarigt genomarbetad Jesustradition inom varsin skolbildning, som fått slutlig textform först efter ca två generationers arbete (90-talet).

Den bilden kan verka överkomplicerad – lång tillkomsttid och inga klarskurna författarporträtt, där fyra olika, distinkta personer skrivit var sitt evangelium, vart och ett daterbart till ett särskilt år. Men detta beror på att vi själva lever i en utpräglad skriftkultur, där en bok börjar existera först när den publiceras i läsbar form, och därför ofta har en historiskt felaktig mental bild av författarskap i urkyrkan. I den ser vi en gammal man vid sitt skrivbord, med utkast, manuskript och äldre böcker framför sig. Han skriver av och skriver om och infogar även gamla texter i nya. Han är skribent, en som producerar skriven text, och det han börjat producera – säg 50 år efter själva händelserna – är nerskrivandet av sina egna och/eller andras minnen. I processens senare delar sker sammanarbetandet av tidigare källor till en ny text. Men författandet börjar långt efter händelserna.

Den riktiga bilden är snarare den att memorerandet av det Jesus sa och gjorde började omedelbart och pågick hela tiden i lärjungagruppen som följde med Jesus, såg och hörde honom dag efter dag, vandrade och åt och talade med honom (och med varandra om det Jesus sagt och gjort) kontinuerligt. Det som händer i båten på Gennesarets sjö i Mark. 8:14–21 visar att Jesus förväntade sig av sina lärjungar, inte bara att de skulle minnas vad de varit med om i hans närhet, utan att de också skulle förstå vad han sa, gjorde och ville. Och visst kom de ihåg, även vad Jesus inte ville, jfr Mark. 9:33–35! Denna tradition av Jesusmaterial hölls levande varje dag, och efter Jesu himmelfärd ägnade sig apostlarna på heltid åt den saken ("ordets tjänst", diakonia tou logou i Apg. 6) Det var den man återgav, förklarade, satte i relation till de (judiska) heliga skrifterna efter den modell de lärt av Jesus själv (enl. Luk 24).

När denna muntliga tradition funnits och fungerat i en generation och (a) de ursprungliga ögonvittnena närmar sig livets slut och (b) de Kristustroendes antal vuxit snabbt på många olika, nya ställen, blir det nödvändigt att fasthålla och ge vidare den levande traditionen i skriftlig form. Det är i det läget som evangelierna ganska plötsligt, faktiskt på bara en generation, kommer till som skrivna texter bredvid den muntliga traditionen. Det evangelisterna tar hand om är ett väl fasthållet och i centrala avseenden väl kontrollerat traditionsmaterial, som de alla känt till sedan ungdomen. De som skriver ner detta är inte författare som börjar från noll och skapar en berättelse och undervisningstradition som aldrig funnits förut. Snarare ger de en skriven, och därmed mer omfattande och definitiv, form åt ett traderat Jesusmaterial som "alltid" funnits.

Låt oss än en gång påminna oss det Papias visar: många kristna i Rom kunde på 70-talet genom Markus förmedling läsa sådant om Jesus som de tio år tidigare hade hört från ögonvittnet Simon Petrus, tolkad till grekiska av samme Markus. Förr hade de hört Markus egen levande röst, nu kunde de "höra" hans röst (och Petrus) höglästa ur det nerskrivna evangeliet.

Vi har ingen uppgift om motsvarande närmast sömlösa kontinuitet i fallen Matteus eller Johannes. Men i båda dessa fall finns en god sannolikhet för hypotesen att det ursprungliga ögonvittnet, traditionsbäraren ur kretsen närmast Jesus har stått för kontinuitet och prägling av evangelietraditionen under dess tidiga, formativa decennier – även om andra stått för det slutliga skrivandet. Båda har känt till "evangeliernas förstling", Markus, och Matteusskolan har, liksom Lukas, dessutom accepterat föregångarens (Petrus/ Markus) enkla narrativa struktur, medan Johannes-skolan inte var villig att ändra sitt eget, självständiga upplägg av hur man berättar om vem Jesus verkligen var. Vi behöver knappast tveka om att de båda slutredaktörerna (de som slutförde publiceringen av sin resp. skolas Jesustradition i skriftlig form) kände sitt resp. evangeliums nu avlidna grundvittne lika väl som Markus kände Petrus efter många års samarbete.

Just därför att traditionen från och om Jesus varit levande hela tiden är de skrivande evangelisterna inte nödvändigtvis enskilda individer som gör allt detta var och en för sig. De tillhör sammanhang där flera tradenter och lärare tillsammans bar traditionen. Märk väl: "lärare" – traditionen bars inte av alla och envar, så att vem som helst kunde lägga till och ta ifrån som de ville. Traditionen bars, först muntligen, av särskilda traditionsbärare och undervisare, i klar kontinuitet med den ursprungliga kretsen kring Jesus. Den var från början kontrollerad, just därför att den var så central och normativ i hela gemenskapens liv (jfr Byrskog 2008).

Det var inte först genom att skrivas ner som traditionen från och om Jesus blev så viktig och normativ för den första kyrkan, som om de skrivna evangelierna vore något som till allas häpnad dyker upp efter år 70 och vars innehåll ingen känt till dessförinnan. Snarare tvärtom: man kände igen den tradition från och om Jesus man hört – även om händelseordningen nu blivit definitiv och innehållet genom flera personers och regioners samlande och fasthållande insatser blivit mer omfattande.

Litteratur

Samuel Byrskog, *Story as History – History as Story. The Gospel Tradition in the Context of Ancient Oral History* (2000). Boken är en grundlig genomgång av antikens tänkande kring historisk metod, ögonvittnenas roll, och hur detta påverkar vår syn på evangelierna och deras historiska trovärdighet. – Detta tillämpas på frågan om evangeliernas funktion för den kristna rörelsens identitet i: Samuel Byrskog, “Memory and Identity in the Gospels: A New Perspective” (i: Bengt Holmberg (ed.), *Exploring Early Christian Identity* (WUNT 226), Tübingen, 2008, 33–57).

James D.G. Dunn, *Jesus Remembered* (2003). Förf. gör ett grundligt försök att skriva en Jesusbiografi utifrån grundsatsen att evangelierna är nerskriven muntlig minnesträdning, där alla traditioner är lika mycket eller litet originala. – Två år senare gav Dunn ut en kort metodbok om detta: *A New Perspective on Jesus: What the Quest for the Historical Jesus Missed*. Grand Rapids, 2005.

Martin Hengel, *The Four Gospels and the One Gospel of Jesus Christ. An Investigation of the Collection and Origin of the Canonical Gospels* (Harrisburg, Pennsylvania, 2000). Som det mesta Hengel skrivit utmärks denna bok av omfattande källkunskap, självständiga idéer och gott historiskt omdöme. Han hävdar att den tidiga kyrkan faktiskt visste rätt väl genom vilka evangelierna hade kommit till och att namnen i överskrifterna är vare sig gissningar eller önsketänkande.

Tom Holmén och Stanley Porter (red.), *Handbook for the Study of the Historical Jesus I–IV*, särskilt vol. I, ”How to Study the Historical Jesus” (Leiden & Boston, 2011; 851 sidor).

Chris Keith och Anthony Le Donne (red.), *Jesus, Criteria, and the Demise of Authenticity* (T&T Clark: London & New York, 2012). Utgivarna har samlat en rad författare som på olika sätt kritiserar den kriteriestyrda Jesusforskningen som alltför beroende av de snart sekelgamla formhistoriska axiom om evangeliernas tillkomst som senare forskning visat vara ohållbara.